

Kirke og embede

Udsendt af De nederlandske dominikaneres
provinsledelse 11. januar 2008

På vej til en kirke med fremtid

Oversættelse og indledning ved Carly Maiholm

Indledning

Under provinskapitlet for de nederlandske dominikanere juni 2005 blev der talt om et forslag, som nogle grupper af dominikanere i Nederland havde indsendt. Forslaget havde følgende ordlyd:

'Kapitlet anmodes om så hurtigt som muligt at nedsætte en kommission af fagfolk i og udenfor ordenen, hvis opgave skal være: At undersøge de teologiske, eksegetiske og kirkehistoriske aspekter i forbindelse med spørgsmålet, om det kirkelige embede og formidlingen af sakramenterne, især eukaristien, udtrykkeligt og eksklusivt er forbeholdt viede cølibatære mænd, og om sakramentet kan formidles af andre, for eksempel af de af kirkefællesskabet ansatte ledere. Resultatet af undersøgelsen må blive et retningsgivende dokument, som bekræftes af de nederlandske dominikanere, og tilbydes den nederlandske kirkeprovins' menigheder og ledelse.'

Provinskapitlet bifaldt dette forslag, og efter rådslagning traf man en beslutning, som er nedfældet i kapitlets dokumenter. Under titlen 'Sogne i lyset af et nyt kirkebillede' formulerede man følgende kommissorium:

'Et tros / spiritualitetscenter kan være en ny form for at være kirke. Også her kan man ønske at fejre eukaristien. Et sådant ønske lever allerede i de sogne, hvor man ikke fejrer eukaristi, fordi de ikke har en viet gejstlig gudstjenesteleder. Derfor pålægger vi provinsledelsen om så hurtigt som muligt at udnævne en kommission eller arbejdsgruppe af sagkyndige, hvis opgave skal være at undersøge de teologiske aspekter i spørgsmålet, om fejringen af eukari-

stien er afhængig af viede mænds kirkelige embede, og om der er mulighed for, at kirkefællesskabet selv eller ved de af fællesskabet ansatte ledere kan fejre eukaristien. Undersøgelsen må resultere i et retningsgivende dokument, som de nederlandske dominikaneres ledelse tilbydes som diskussionsgrundlag til den nederlandske kirkeprovincs og især til tro / spiritualitetscentre med det overordnede formål at skabe en åben dialog, hvor alle interesserede kan medvirke. Kommissionen må også udtænke en strategi for at gøre en sådan åben dialog mulig' (Akter 6.8).

Kommissionen begyndte med at besøge et antal sogne for at få et billede af, hvordan man lokalt tænkte over de ovennævnte spørgsmål, hvordan man praktisk greb tingene an, hvad man forestillede sig om fremtiden. I ingen af sognene mødte man en absolut enighed om disse ting; men man var søgende og usikre og havde ikke noget tydeligt billede af, hvad der skulle blive ud af den givne situation.

I disse samtaler var der punkter, man var enige om, når det drejede sig om det almindelige og besværlige forhold til den kirkelige ledelse i de forskellige nederlandske bispedømmer. Hos mange troende hersker der oprigtige ulystfølelser i forbindelse med den aktuelle situation, der opleves som pinlig og nedslående. Man synes at længes efter at få belyst de forskellige temaer, der er aktuelle i den givne situation.

Det følgende skal være en sådan belysning af situationen. Teksten er forfattet af den af ledelsen udnævnte kommission: André Lasca- ris o.p., Jan Nieruwenhuis o.p., Harrie Salemans o.p. og Ad Wil- lems o.p. Man har forsøgt på en praktisk måde at belyse de vigtig- ste aspekter af emnet, det være sig kirkeopfattelsen, sakramenter- ne og især eukaristien og den kirkelige gudstjenesteleders embede.

Skriftet er udfærdiget af de nederlandske dominikaneres ledelse og udgives af dem. Det er ikke hensigten, at det skal opfattes som retningsgivende eller være en læresætning, men det skal bidrage til

en fornyet og uddybende diskussion. Det skal være en håndsrækning til om muligt at komme ud af den aktuelle blindgyde og bringe en dialog i gang, som kan komme mange menneskers trosliv til gode.

Kirke og embede

Udsendt af De nederlandske dominikaneres provinsledelse 11. januar 2008

Situationsbeskrivelse

Vil man i øjeblikket gøre sig et overordnet billede af den aktuelle situation om 'kirke og embede', støder man på meget forskellige handlinger og holdninger hos dem, der faktisk er sat til at føre tilsyn med og at udføre kirkelige handlinger i og uden for sognene. Frem for alt er det tydeligt, at der består en fundamental forskel mellem de officielle ansvarshavendes holdning og praksis, og den daglige praksis hos dem, der egentlig er ansvarlige for deres kirkefællesskabs liturgi. Nedenfor beskrives meget foreløbigt, hvordan kortene er fordelt, og hvor man står i det daglige arbejde eller hvad man er på vej til.

Situationen

Med hensyn til eukaristifejringen – og undertiden også i forbindelse med andre sakramenter – føres der fra højeste sted en stram og entydig politik: Kun en viet præst kan og må forestå eukaristifejringen, give de syges salvelse og forkynde ordet. Er en viet præst ikke til stede, kan man ikke fejre eukaristien.

For nogen tid siden blev dette synspunkt fremsat i 'Trouw' (25. marts 2006):

'Ifølge kirkens lære er Ordets gudstjeneste halvt arbejde: Man sidder ganske vist i kirken, men man går glip af eukaristien. En pastoral medarbejder kan nemlig ikke selv forvandle brød og vin til Kristi legeme og blod. Vedkommende kan kun uddele de hostier, der er blevet indviet af en viet præst ved en eukaristifejring.'

Kort tid efter skrev mgr. A. Hurkmans, som er biskop af 's-Hertogenbosch og som i bispekonferencen står for liturgien, i det samme blad:

'Ordets gudstjeneste kan spille en værdifuld rolle i de egne, hvor det ikke er muligt at fejre eukaristien. Men når Ordets gudstjeneste fremtræder som et ligeværdigt alternativ til eukaristien på den liturgiske menu, misforstår man eukaristiens unike betydning for kirkens liv. Så bygger vi fremtidens kirke på et vaklende fundament' (6. april 2006).

Dette synspunkt er en – formodentlig stor – del af de troende ikke enige i. Mange sogne og trosfællesskaber står med det nøgterne faktum, at der nu og i løbet af kort tid ikke mere er nogen viet præst, og at der heller ikke er udsigt til en bedring af denne situation. De kirkelige myndigheder søger at løse problemet ved dels at importere præster fra udlandet, dels ved en regionaliseringspolitik, hvor sogne sammenlægges til en region, hvor én præst må betjene flere sogne. Mange basisfællesskaber er ikke glade for denne situation og her og der forsøger de at komme væk fra denne ordning.

Disse kirkefællesskabers fundamentale argument er, at den officielle kirkelige ledelse principielt vælger at beskytte præsteembedet i den nuværende form frem for trosfællesskabets ret til at fejre eukaristien. At følge de officielt godkendte nadverbønner og frem for alt at udtale indstiftelsesordene er her ikke blot vigtigere end de troendes fællesskab, men anses også for og håndteres som en eksklusiv magt, der er forbeholdt de viede præster. For mange sogne og trosfællesskaber mister denne struktur betydning, ikke kun

nødtvungent, men også fordi eukaristiens betydning og betjening er blevet ændret efter Det andet Vatikankoncil.

Helt generelt, befinder ordningen om betjeningen af eukaristien og andre sakramenter sig i en krise. Det er hensigten i det følgende at analysere og beskrive krisen og straks derefter i de følgende kapitler at overveje, om der kan findes alternativer ud fra Skriften og overleveringen.

Centrale problemer

For at slippe ud af det ovenfor nævnte dilemma, skelner mange sogne og kirkefællesskaber – også i deres annonceringer – mellem eukaristifejring og Ordets gudstjeneste. I første tilfælde er det en viet præst, der leder gudstjenesten, og i det andet tilfælde ledes gudstjeneste af en ikke-viet person; indstiftelsesordene udtales ikke og forud konsekreerede hostier uddeles. Denne forskel bliver ofte meddelt offentligt, så kirkegængerne ved det og kan vælge, om de vil deltage i den annoncerede gudstjeneste.

Hovedårsagen til disse sognes adfærd er, at det ikke går an på anden måde. Af nødvendighed vælger de denne løsning, hvor de i deres hjerte hellere ville undlade at nævne denne forskel. De anser begge gudstjenesteformer som fuldgyldige, og de fleste kirkegængerne oplever begge former for fuldgyldige, og lægger ikke videre vægt på forskellen. En stor del af kirkefolket anser Ordets gudstjeneste at være på lige fod med eukaristifejringen.

Netop fordi forskellen mellem eukaristifejring og Ordets gudstjeneste hos de troende ikke eller næppe er relevant, men især fordi forskellen støder på principielle vanskeligheder – herom senere – ønsker et antal trosfællesskaber ikke eller ikke længere at foretage denne skelnen. Undertiden taler man om 'agape-fejring' eller om 'mindefest'. Eller man bruger kun en antydning som 'weekendfejring' eller 'ugentlig fejring', hvor man så lader det stå hen, om der

er en viet gudstjenesteleder eller ej til stede. Andre bruger ordet 'nødfejring' i tilfælde af, at der ikke er en viet præst til stede. Det fremherskende billede på området er, at man balancerer på kanten af det fra officiel kirkelig myndighed tilladte, og af og til overskrider grænserne eller tildækker dem for ikke at skabe problemer. I deres hjerter og i deres trosoverbevisning ville sognene gerne forskånes for pligten til at skulle gøre opmærksom på forskellen.

Man er enig om, at der må og skal stilles store krav til de lægfolk, der leder gudstjenesterne. For det meste må de gennemgå et forberedelseskursus. Her og der kræves der også en prøveperiode, hvor man kan vurdere, om vedkommende besidder tilstrækkelig værdighed til at udfylde opgaven. Intetsteds er der tale om, at nogen uden videre og uden nogen forberedelse kan ansættes til denne opgave. Udvælgelsen af dem, der skal udfylde denne opgave, anses overalt som en sag for menigheden. Valget fastlægges nedefra og man følger ikke bestemte procedurer. Der hersker en dyb trosindsigt i, at lederskabet i menigheden ikke alene må støttes og bekræftes af menigheden, men at menigheden selv i princippet er den instans, der er fundamentet for lederskabet og gør den troværdig. På overbevisende måde forstår sognene og kirkefællesskaberne, at lederskabet i menigheden kommer nedefra og bliver anvist af menigheden selv. Ved ansættelsen af disse lægfolk som ledere er der intet krav om at kandidaten skal være en mand. Kvinder kan udfylde opgaven på lige fod med mænd – det er den fremherskende mening.

I alle tilfælde opleves den nuværende situation som trykkende. Bispedømmet vælger eftertrykkeligt klerikale sogne. Sognene selv ville, hvis de fik chancen, principielt hellere vælge sogne, hvor viede præster og kaldede lægfolk (mænd og kvinder) kunne fungere på lige fod. Sognenes forhold til bispedømmet er ofte så vidt muligt åben for samtale, men man vælger ikke at gøre alt offentligt. Man oplever den nuværende situation som blokeret ovenfra. Sognene kan ikke gøre, hvad de af pastorale hensyn gerne ville.

I mangt et sogn har man da også en hel eller delvis 'katastrofeplan': Hvad skal man gøre, hvis der fra højeste sted gribes ind og forbydes en bestemt udvikling? Undertiden er man da heller ikke parat til at acceptere enhver præstelig ledelse, som man fra højeste sted anviser. Andre ønsker ikke at give kirkens nøgler fra sig til den af bispedømmet anviste leder. Atter andre vil og tør ikke gå ind i en konfrontation med bispedømmet. Men i alle tilfælde vil ethvert involveret trosfællesskab vedblive at være en del af den katolske kirkes store fællesskab. Her og der oplever man forholdet til bispedømmet som 'at gå på æg'. På den ene side er ikke alle problemer en strid med bispedømmet værd, på den anden side har man følelsen og ofte også erfaringen af at løbe panden mod en mur og ikke kunne gøre, hvad man af overbevisning gerne ville. Fra højeste sted hævdes det, at man med pålagte strukturer og magt vil holde sammen på kirken. Hvad man i sognene 'drømmer' om at gøre, synes til stadighed at støde på praktiske og læremæssige problemer. 'Hvad der så end sker, så fortsætter vi', siger nogle. Men over for det står hos mange frygten for, at drømmen aldrig vil blive virkelighed. Forholdet mellem højeste sted og basis er i virkeligheden yderst sårbar og besværlig. Man stoler ikke på hinanden eller kun i ringe grad.

Splittethed

Det er allerede ovenfor nævnt, at et voksende antal sogne og trosfællesskaber selv finder frem til løsninger. Herunder hører også håndteringen af forskellen mellem eukaristifejring og Ordets gudstjeneste (eller noget lignende). Men i praksis synes man at tage lidt lettere på denne forskel. I tilfælde af at mangle konsekreerede hostier ved en Ordets gudstjeneste søger man at skaffe dem andetsteds, men oplever det som en løsning, der ikke er eukaristien værdig.

Undertiden supplerer man forrådet af konsekreerede hostier med ikke-konsekreerede, idet man undskylder sig med, at ingen får det at vide. Man får det indtryk, at den omtalte forskel bliver håndteret for at undgå konflikter med øverste myndighed og ikke som konsekvens af en trosøverbevisning, der hviler på en virkelig forskel. Man føler, at de praktiske løsninger er uholdbare, og at der er tale om skinløsninger eller nødløsninger.

Det samme gør sig gældende med de ting, der er forbundet med den omtalte forskel. Man tager således i praksis og uden samvittighedskvaler let på de officielle nadverbønner, som er godkendt af de kirkelige myndigheder. Nogle sogne kalder de officielle retningslinier på dette område for meningsløse og handler derefter. Ofte synes man at sætte mere pris på de bønner, som gudstjenesteledelsen eller menigheden selv har formuleret end på de officielt foreskrevne, for de knytter sig mere til det, man i det daglige beskæftiger sig med. Ofte møder man ønsket om (også i praksis) at erstatte de faste indstiftelsesord med en mere forståelig formulering, som er i overensstemmelse med den nye trosindsigt. Også på dette område synes man ofte, at de af den øverste myndighed fastlagte ord og handlinger opleves som trykkende og derfor går man mere eller mindre hemmeligt sine egne veje. Helhedsbilledet på dette område er kendetegnet ved en ret høj grad af nødtvungen mangel på ægthed, tilbageholdenhed og en i undergrunden herskende modstand, der er mest mulig hemmelig. Det er som om kirken på disse områder befinder sig i en katakombesituation, og at man i dagslyset ikke vil eller kan vide, hvad der sker i undergrunden.

En lignende tvetydighed bliver synlig ved udvælgelsen af lægfolk, der skal lede Ordets gudstjeneste. Til disse mennesker stilles der tydelige krav. Undertiden ønsker man ligeværdighed med den oppefra udnævnte præst og taler for eksempel om 'pastoralgruppe' for i sin helhed at undgå præstens eksklusivitet.

I den eksisterende konfliktsituation mellem bispedømmet og nogle sogne spiller finanserne en særlig rolle. Også her er der opstået konflikter. Mange sognebørn er ophørt med at støtte deres sogn finansielt, fordi en del af bidraget bliver givet videre til bispedømmet. Dertil kommer, at der her og der er opstået uafhængige stiftelser, som er bestemt for sognets egne pastorale og diakonale formål. De sognebørn, der ikke vil støtte bispedømmet finansielt, kan her indbetale deres bidrag til sognet. En sådan stiftelse har sin egen bestyrelse, som er uafhængig af kirkeledelsen, og den ansætter de lægfolk, der er blevet udvalgt som gudstjenesteledere. Strukturelt har man dermed etableret et dobbeltspor, for at kunne komme uden om den eksklusive magt ovenfra. På den anden side er kirkebygningerne for det meste bispedømmets ejendom, og de kirkelige myndigheder har dermed magt til at forhindre gudstjenester i kirken eller i det mindste at ville have en finger med i forløbet. Mange sogne oplever også denne situation som trykkende, for man føler sig bundet på hånd og fod; man kan ikke gøre, hvad man gerne ville, og man har følelsen af at løbe panden mod urokkelige mure, der umuliggør det, som sognet så som en mulighed. De finansielle fakta tvinger de troende i sognene til at holde sig til forskrifterne. Man føler sig ikke fri, og derfor søger man smutveje for at undgå den ubehagelige situation. Undertiden synes kirken således mere at ligne en modstandsorganisation end et ovenfra besjælet trosfællesskab.

Fremtiden

Spørger man: 'Hvad vil I ønske for fremtiden?' svarer sognene ofte, at de ønsker at kunne gå deres egne veje. Dermed mener man ikke en ukontrolleret løsagtighed, men med deres egen oprigtige ansvarlighed og oprigtige trosoverbevisning at kunne gøre, hvad man dybest set mener at måtte gøre. Det medfører for det første, at guds-

tjenestelederne principielt bør kunne vælges af menigheden, det vil sige nedefra. Det betyder ikke, at man ikke skulle kræve en bekræftelse, en velsignelse eller en vielse af de kirkelige myndigheder – konkret af biskoppen. Tværtimod, for man anser en sådan bekræftelse eller vielse af stor betydning for embedet. Man kunne derfor ønske et ritual, hvor trosfællesskabet anmoder biskoppen om at vie de mennesker – mænd og kvinder – som fællesskabet har udvalgt til at være gudstjenesteledere, og hvor biskoppen gør det. Dette ønske udtrykker et samspil nedefra og opefter. Fællesskabet præsenterer, biskoppen velsigner i følge den apostoliske tradition og giver derved sin godkendelse. Der er ikke tale om, at man ikke skulle anerkende det kirkelige embede og den apostoliske tradition. Tværtimod. Man ser de kirkelige beføjelser som hjemmehørende i den apostoliske tradition, hvor den vil blive mere respekteret, end tilfældet er nu.

Konkret kunne man ligeledes ønske, at indstiftelsesordene i eukaristien bliver udtalt af gudstjenestelederen og menigheden sammen (idet fællesskabet er grundlaget for gudstjenestelederen – mand eller kvinde). At udtale disse ord er ikke en eksklusiv ret / magt, som præsten besidder, mener man. Det ville gøre en sådan ret eller magt til magi. Det er hele menighedens bevidste trosvidnesbyrd, der låner stemme til gudstjenestelederen.

Lederens opgave og embede bliver i denne fremtidsvision fundamentalt demokratiseret. Lederen er en del af menigheden, én ud af menighedens midte. På den anden side fungerer vedkommende i sit embede som en selvstændig 'modspiller' til menigheden. I kraft af embedet har vedkommende noget at sige menigheden, noget at forkynde ud fra Skriftens tradition. Der er altså tale om en dobbelt funktion: Kaldet af menigheden får vedkommende af den samme menighed den opgave at fortælle den, hvad der skal siges. Lederne er således fra menigheden, men embedet forpligter dem til at optræde over menigheden og at sige menigheden, hvad der skal siges.

Skønt kaldet af menigheden og som en del af menigheden, modtager vedkommende ledere bogstaveligt talt deres autoritet af Ordet: De har noget at sige, og må derfor også gøre det, hvis deres embede skal have mening.

Denne dobbelthed gælder også for fremsigelsen af nadverbønnen i eukaristien. Denne fremsigelse anmoder menigheden om og lader gudstjenestelederen udføre den. Det forholder sig ikke sådan, at vedkommende ved sin vielse har magt til at gøre, hvad andre ikke kan gøre. Der er tale om en vis ansvarlighed (bedre udtryk end magt), som overdrages til lederen af menigheden, så vedkommende kan gøre det for alle og i alles navn. Lederen bliver så at sige af menigheden hævet op over sig selv og træder selv tilbage for at kunne legemliggøre og være menighedens stemme. Fremsigelsen af nadverbønnen er derfor eksklusiv, men ikke så eksklusiv, at det skulle give dem magt eller bogstaveligt være en undtagelse. Det er ikke 'med udelukkelse af', men 'inklusive, takket være jer og i jeres navn'.

Tal

Til slut nogle tal. Antallet af eukaristifejringer i Nederland (pr. week-end) er i perioden 2002 til 2004 gået ned fra ca. 2200 til 1900. Antallet af Ordets gudstjenester er i den samme periode steget fra 550 til 630. I de fleste nederlandske bispedømmer udgør antallet af Ordets gudstjenester omkring halvdelen af eukaristifejringerne. I bispedømmet Utrecht (165 fejringer pr. week-end i 2004) og Breda (70) betydeligt mere. Bispedømmet Den Borsch udviste i 2004 de største forskydninger: Pr. weekend 95 eukaristifejringer mindre end i 2003, og 50 Ordets gudstjenester mere. I bispedømmet Groningen/Leeuwarden er antallet af eukaristifejringer det seneste år lig med antallet af Ordets gudstjenester (50 pr. week-end). I bispedømmet Roermond findes ikke blot det største

antal eukaristifejringer (530 pr. week-end i 2004), men man også det laveste antal Ordets gudstjenester. Ifølge bispedømmets talsmand Bemelmans skyldes det delvis, at Roermond har meget få pastorale assistenter. Men det skyldes også vor strategi. Vi kalder disse fejringer for 'eukaristi med et hul'. Bispedømmet Roermond befinder sig i en luksus-position, for her er der tilstrækkeligt med præster til hver week-end at kunne fejre eukaristi i alle sogne. Bemelmans: 'Men vi måtte også lukke kirker, omkring tyve i løbet af de forløbne ti år. Vi har i flere år plæderet for færre eukaristifejringer – hellere én rigtig messe pr. week-end. Vi henter præster fra udlandet, for eksempel fra Indien og Argentina'. Kun i bispedømmerne Haarlem og Utrecht lykkedes det at begrænse antallet af alternative fejringer i 2004 og endog at opnå en lille vækst i antal eukaristifejringer. 'Vi er fast besluttet på at nedbringe antallet af Ordets gudstjenester i vort bispedømme', siger Wim Peeters, ordførende for bispedømmet Haarlem.

Den voksende forskel mellem kirkens basismenigheder og kirkens øverste ledelse kan næppe formuleres bedre end disse tal viser.

Der er altså tale om en stærk forskel mellem de stramme opfattelser af kirke, kirkelige fejringer og embeder på den ene side, og de lokale afvigende opfattelser og praksis på den anden side. Regelmæssige beretninger herom i aviser, tidsskrifter, i TV og i vor egen undersøgelse, der er fremlagt ovenfor, giver ikke plads for nogen tvivl.

For at kunne bedømme situationen og efterfølgende drage nogle konsekvenser, er det vigtigt at holde sig sammenhængen af de forskellige signalerede problemer for øje. Derfor må vi først rette vor opmærksomhed på opfattelsen af begrebet 'kirke'.

Begrebet 'kirke'

Et glemt skridt

Kløften, som vi nu ofte og på en pinlig måde, bliver konfronteret med, går tilbage til Det andet Vatikankoncil (1962-1965). Det var ikke ved den lejlighed at modsætningerne opstod, men de modsætninger, der længe havde ulmet, kom frem i lyset på højeste sted. En seriøs flamsk fagmand, som fulgte koncilet på tæt hold, kunne allerede i 1967 fastslå dette. Han omtalte to forskellige strømninger, 'hvoraf den ene ønskede fortsat at følge den klassiske vej fra det forrige århundrede (= det 19. årh.), mens den anden viste en stor åbenhed for den nutidige teologiske udvikling' (mgr. G. Philips, De dogmatische constitutie over de kerk, Antwerpen 1967, side 12).

En første meget betydelig forskel i opfattelse af kirken kom på koncilet meget hurtigt frem i lyset. De forsamlede biskopper besluttede efter intens rådslagning en ændring af den foreslåede rækkefølge af kapitler i dokumentet om kirken. Det skete for at man kunne få plads til et nyt kapitel. Det fik titlen: Om Gudsfolket. Først efter dette kapitel skulle der være plads til hierarkiet (pave og biskopper).

Til de 'klassiske' koncildeltageres misfornøjelse blev dette indskud accepteret og kortfattet og kraftigt begrundet. Man fastslog, at 'folket selv og folkets frelse' udgør kirkefællesskabets mål. Derpå gav man udtryk for, at 'hierarkiet er oprettet som et middel til at opnå dette mål'. Strengt taget er hierarkiet derfor sekundært. Debatten herom var særlig heftig. Ikke mærkeligt, for en sådan opfattelse har vidtgående konsekvenser. Netop på grund af disse konsekvenser skubbede man efter koncilets afslutning dette skridt i baggrunden. Den centrale kirkeledelses organer havde efter koncilet ikke behov for denne kirkeopfattelse. Det blev 'et glemt skridt'.

Men det håb, som var blevet vækket hos mange, forsvandt ikke helt. Det var blevet tydeligt, at kirken ikke først og fremmest er en

hierarkisk struktur, der opbygges oppefra af paven og biskopperne. Nej, kirken er langt mere Gudsfolket i dets helhed på pilgrimsvandring ned gennem århundrederne. I dette folk fungerer en stor mangfoldighed af åndens gaver. Ved at opdage og sætte pris på disse gaver opstod i tidens løb et organisk trosfællesskab. Åndsgavernes indhold og navne var oprindeligt forskellige i de forskellige områder, hvor man modtog evangeliet. Alt efter dette fællesskabs lokale behov opstod der også en ramme for forskellige funktioner.

Ledelse i fællesskabet

En af de gaver, der overalt nødvendigvis manifesterede sig, var gaven 'at lede'. For det meste udfyldte stifteren af et fællesskab som en selvfølge denne funktion. Men i perioden efter stifterens død fik fællesskabet som helhed det sidste ord. Det skulle tage endelig stilling til, hvad der gavne og opbyggede fællesskabet (1.Kor. 12,7.10; 14,3-5.12.32: J. Tigcheler, Bouwen op het fundament van apostelen en profeten, i Speling 57 (2005), nr. 4, side 18).

I tidens løb blev tjenesten 'at lede' opdelt og benævnt med forskellige ord. Ud over apostle og profeter kom der nu evangelister, hyrder og lærere, som skulle fungere i menighederne (Ef. 4,11). I de seneste paulinske menigheder optrådte også diakoner, tilsynsmænd (biskopper) og et ældsteråd (presbyter) (1. Tim. 3,1; 3,8; 4,14). Overdragelsen af ledelsen blev desuden institutionaliseret. De udvalgte ledere fik nåden ved 'profetiske ord', som 'under håndspålæggelse' blev udtalt af ældsterådet.

Den rituelle overdragelse af gaven 'at kunne lede og gå foran' blev i oldtiden kaldt 'sakramente'. Med dette begreb blev mange af den kirkelige menigheds sædvaner oprindeligt betegnet som sakramenter. Augustin gjorde det med stor overbevisning. Når det troende folk bekræftede en bøn med at sige 'amen', kaldte han det et sakramente. Det skete ud fra den trosoverbevisning, at alle kir-

kefællesskabets handlinger indeholder noget sakramentalt, for de gør det hellige synligt i tegn og handlinger. Først århundreder senere blev begrebet 'sakramente' reserveret for de nuværende syv sakramenter.

Kirke som pyramide

Kirkehistorien viser, at der i tidens løb har været tale om forandringer i kirkens syn på den ledelse, der er overdraget af fællesskabet. Disse forandringer hang sammen med forskelle i syn på kirken. I den dominerende (strenge) opfattelse betragtede man præstesketet som en nedre del af en pyramide. Det øverste i pyramiden, d.v.s. den højeste kirkelige ledelse, rakte helt ind i himlen og havde derfor maksimalt del i det guddommelige liv. Fra toppen dalede det overnaturlige liv via den præstelig-sakramentale formidling ned på de lavere kirkelige regioner og nåede til sidst helt ned til pyramidens fundament, d.v.s. til lægfolket. Sakramenterne var væsentligt 'nådemidler' og kunne kun være virksomme, hvis de blev formidlet af viede embedsindehavere. Dette syn på kirken blev i århundredernes løb fastlagt i en juridisk udformning, som til sidst udmøntede sig i en juridisk lovbog.

I denne model bliver præsten 'viet' ved sin ansættelse. Det betyder, at han undergår en slags forandring, for hele hans person og væsen bliver helliggjort. Vielsen hæver ham op i den særlige overnaturlige og hellige sfære. Derved blive han hævet op over det naturlige og profane, og han er den eneste, der er beføjet til at kunne forvalte gyldige (juridisk anerkendte) sakramentale handlinger. Mellem lægfolket og den viede embedsindehaver opstår der en 'væsentlig' forskel, som ikke kan fjernes. Det ligger derfor også lige for hånden, at der i denne kirkeopfattelse ikke er plads til et præstesket på delt tid. Præsten er præst fra top til tå, fra tidlig morgen til sent på aftenen, og det i al evighed.

En anden model: Kirken som legeme

Ved at indføje et nyt kapitel i Det andet Vatikankoncils konstitution om kirken kom der mere fokus på en anden kirkeopfattelse, som ikke var helt så hierarkisk, mere organisk og havde øje for hele fællesskabet. Det byggede på Paulus' billede af kirken som et legeme. Derved blev der plads til et andet syn på ledelsens funktion i fællesskabet. I kirkens første tid var der i flere kirkelige fællesskaber ikke tale om en 'vielse', når der blev ansat en leder. Det drejede sig om at 'indordne' sig i en differentieret organisme. Lederen blev ikke ved en vielse overført til en anden eksistens, men anvist til at varetage en bestemt funktion, som fællesskabet accepterede. Han kunne være leder og ligesom Paulus samtidig udøve sit profane erhverv (sml. 1. Kor. 4,12; Apg. 18,3-4; 20,34). I dette syn på kirken ligger det heller ikke lige for, på forhånd at udelukke en bestemt gruppe mennesker fra en sådan funktion i fællesskabet, fordi de er urene eller for jordiske. Apostlen Peter fik en nøglefunktion, skønt han var gift. Den tidlige kirke kendte også til 'diakonisser'.

I den endnu fremherskende hierarkiske kirke- og embedsmodel har den viede præst en nøglefunktion i nådeformidlingen. Funktionen er uangribelig og tåler ikke konkurrence udefra. Det viede embede er bestemmende for kirken. Når en embedsindehaver er fraværende, kan kirken ikke fungere. I den 'organiske' kirkemodel er det anderledes. Her er det trosfællesskabet, som her og nu bestemmer de nødvendige forskelle på funktioner og embeder. Men så længe man fokuserer på en truende konkurrence, er der ikke plads for et organisk samarbejde.

Konkret: Så længe den hierarkiske kirkemodel er dominerende, er der ikke plads til de menneskers funktion, som vi nu vil kalde 'pastoral assistenter'. Set ud fra en kirke-som-pyramide-model kan man kun betragte dem med mistro, for man vil være bange for, at

der skal opstå en 'parallel gejstlighed' ved siden af de gyldigt viede præster.

Ingen trussel, men en udfordring

Det, som af den kirkelige ledelsespolitik bliver anset for at være en trussel, er for de aktive lægfolk i mange lokale fællesskaber en løsning, og dermed også en udfordring. Jo mere man bliver bevidst om at stå i en gammel kirkelig tradition, som blev taget op af Det andet Vatikankoncil, jo friere kan man fungere. Ens egen troende kreativitet bliver inspireret af opmuntringer. Frimodig anerkendelse af fællesskabets andre led skal kunne løsne den krampagtighed, der endnu hersker i de indbyrdes forhold.

Eukaristien

Eukaristifejringen har mange betydninger. Ordet 'eukaristi' betyder 'taksigelse'. I eukaristien takker vi for skabningen, for livet og for det befriende budskab om Israel og Jesus. Samtidig beder man om, at Guds skabende og befriende kraft skal bære os videre, inspirere os, give os vinger og også via os skal komme hele verden til gode. Eukaristien består af en blanding af bønner og handling: At dele brød og vin med hinanden. Bønnerne kan være formelt forskellige. Fra gammel tid er der forskellige versioner af indstiftelsesordene. Det er ikke magiske ord, og de kan endda mangle, sådan som det fremgår af gamle tekster.

Sakramente

Eukaristien bliver betegnet som 'sakramente'. Ordet kommer af latin og betyder 'at give en religiøs garanti'. I romerrigets hær blev troskabseden kaldt 'sacramentum'. Ordet er overtaget af den vestlige latintalende kirke og bliver benyttet til sammen med andre handlinger i kirkefællesskabet at antyde fejringen af eukaristien.

Det ord, som den græsktalende østkirke anvender er indholdsmæssig bedre: 'mysterion', 'noget der fra det skjulte træder frem i lyset'.

Hvis vi vil forstå eukaristien, må vi gå ud fra det, vi gør, når vi fejrer eukaristien. Denne 'taksigelse' har form af et fælles (rituelt) måltid. Bønnen angiver, hvilket særligt måltid, der er tale om. Vi spiser ikke sammen i længere tid, men i en gestus møder vi hinanden, 'symboliserer' vi, hvad det i måltidet drejer sig om. (Ordet 'symbol' kommer af det græske 'symballein', som betyder 'at støde sammen', 'at sammenfatte'). På nederlandsk er ordene 'Sakramente' og 'symbol' trukket for langt fra hinanden.

At dele med hinanden

Eukaristien er ikke vor 'ejendom'. Ved at dele brød og vin med hinanden forstår det troende fællesskab, hvad det i Torah'en – den jødiske tradition – drejer sig om, og hvordan det fik skikkelse i Jesus. At dele med hinanden står i dette fælles måltid centralt. I eukaristifejringen udtrykker vi vor tillid, forestiller og fejrer vi, at livet dybest set er at dele med andre. Vi fortæller hinanden og hele verden, at vi har tillid til, at Gud vil give sig selv til os, at han betingelsesløst vil modtage os, og at vi i efterfølgelse af Gud vil dele os selv med andre.

Det har Jesus af Nazareth vist os i sit liv og sine handlinger, han som hengav sit liv indtil sin død på korset. Denne grænseløse delen med andre er befriende: Den frigør os fra snærende bånd, fra ondskab, fra fejltrin, vi har begået, fra 'synder', fra en fortid, der knuger os. Det giver os troen på i en altid usikker fremtid, at vi også der må kunne stole på, at Gud er kærlighed.

Nærvær

Ved sammen at dele brød og vin og ved at gøre, hvad han gjorde, er Jesus midt iblandt os. Brødet, der brydes, henviser direkte til Jesu liv og til hans død, og vinen henviser til hans livskraft, hans åndskraft, hans blod, for i Bibelen betyder 'blod' livskraft.

Ved eukaristifejringen ligger hele verden på bordet. Menneskers arbejde; volden mennesker imellem - den individuelle og den, der foregår i grupper; manglen på mad, som for det meste er forårsaget af uretfærdige økonomiske forhold; det forgiftede miljø; ethvert menneskes ønske om at blive set og få opmærksomhed; alt dette kommer på bordet - også når det ikke hver gang bliver meddelt med så mange ord.

Det jødiske folks historie med udfrielsen fra 'trællehuset', ørkenvandringen, råbet om mad og vand, landflygtigheden, tilbagekomsten til det forjættede land, men også holocaust ligger på bordet, og det gør også beretningen om jøden Jesus, men også historien på godt og ondt om de mennesker, der søgte at følge ham. At mennesker vedbliver at fejre eukaristi er et tegn på deres håb om, at der skal komme en tid, hvor ethvert menneske skal kunne opleve retfærdighed.

Et måltid på vandringen

Eukaristien samler mennesker om Jesus, om et offer, der vægrede sig ved at gøre andre til ofre. Den er et måltid på vor livsvej. Den er ikke afslutning i forbindelse med alle menneskers eller kristnes enhed, øjeblikket, hvor Gud er alt i alle - vi er stadig på vej. Alle slags mennesker kan tilslutte sig så længe de deler hensigten med dette ritual. Der er plads ved bordet også for mennesker med andre trostraditioner. Ved fejringen bliver vi et fællesskab, og dette fællesskab foregriber det, der i Bibelen kaldes 'Guds rige' og 'den nye himmel og den nye jord', hvor Gud skal være alt i alle.

Offer

Vi ved, at der er en forskel i vurdering af eukaristien mellem mange katolikker i Nederland og de kirkelige myndigheder i Rom. Den vægt, vi lægger på bordfællesskab i eukaristien, opfatter den kirkelige ledelse som en trussel. Det viser instruktionen 'Redemptionis Sacramentum' (Forløsningens sakramente), som kardinal Francis Arinze, der er leder af liturgikongregationen, udsendte den 25. marts 2004. Instruktionen er udformet i nøje overensstemmelse med trosrærekongregationen, som dengang blev ledet af kardinal Joseph Ratzinger, der et år efter den 19. april 2005 blev valgt som pave Benedikt XVI.

I nummer 38 i instruktionen hedder det:

'Kirkens vedvarende lære om eukaristiens væsen, ikke blot som måltid, men frem for alt som offer, opfattes derfor med rette som en af de mest betydningsfulde nøgler til de troendes fuldgyldige deltagelse i et så stort sakramente. For uden eukaristiens betydning som offer, opfattes mysteriet som om dens betydning og formål ganske enkelt er et broderligt samvær.'

Instruktionens regler er rettet ind på - så vidt, det er muligt - at udelukke alt, hvad der kan foregive, at eukaristien får karakter af et måltid. Hvad eukaristiens 'offer' udgør, forbliver i instruktionen utydeligt. Vi mener, at Jesu hengiven sig selv i sit liv og i sin død kan kaldes et 'offer'. Dette offer bliver i eukaristien nærværende og de tilstedeværende tilslutter sig dette offer. Det har vi omskrevet ved at tale om at 'dele med hinanden' og 'hengive sig selv.'

Når instruktionen foretrækker ordet 'offer', hænger det sammen med, at vægten lægges ensidigt på eukaristiens vertikale karakter. Det forudsætter en forestilling i den antikke filosofi om, at alt godt daler ned over menneskene ovenfra - trinvis via de gudstjenestelede, som repræsenterer Jesus. Denne nedstigen bliver besvaret af de troende - trinvis via gudstjenestelederne - med en opstigende

handling, som kaldes 'offer'. Ved at vælge denne forestilling kan man let forsvare en opfattelse af embedet, hvor lederen ganske vist kaldes tjener, men faktisk altid er placeret et trin højere end sine medtroende og derfor besidder magt over dem. Skønt man med munden bekender, at eukaristien er det centrale i kirkens liturgi, bliver eukaristifejringen gjort afhængig af gudstjenestelederen og faktisk er præstevielsens sakramente det vigtigste. Som vi opfatter det, er eukaristien en handling, hvor vi deler af brød og vin med hinanden, og hvorved Jesus selv er i vor midte.

Lederembedet i kirken

Lederembedet er af stor betydning for ethvert kirkefællesskab som en funktion, der er nødvendig for at holde beretningen om Jesus levende i fællesskabet. Trosfællesskabet har derfor en ret til bistand af embedsindehaverne, der skal vise vejen, være inspirerende og selv være identifikationsfigurer. De har ligeledes ret til at fejre eukaristien som enhedens sakramente, der forbinder dem indbyrdes med Kristus.

Ud fra et bibelsk og teologisk standpunkt er der ikke nogen form for embedsføring, der er den eneste mulige eller ansvarlige. Kirkehistorien giver heller ikke noget krystalklart svar på nutidige spørgsmål vedrørende det kirkelige embede, men tilbyder alternativer, som man kan tænke over.

Faser i historien

Især i det første millenium blev den kirkelige embedsførelse udsat for omskiftelige udformninger, parallelt med de forskellige kultur-mønstre og udviklinger i dens forskelligartede samfund i Palæstina, Lille-Asien, Grækenland, Rom og Ægypten. I den unge kirke var alle medlemmer af de kirkelige fællesskaber ligeværdige som følge af deres dåb: 'Alle I, der er døbt til Kristus, har jo iklædt jer Kristus.

Her kommer det ikke an på at være jøde eller græker, på at være træl eller fri, på at være mand og kvinde, for I er alle én i Kristus Jesus' (Gal. 3,27-28). I fællesskabet, hvor alle er lige, har alle en tjeneste at udøve – hver med sine evner og gaver (karisma).

I den unge kirkes trosfællesskabers rigt differentierede liv var der ledere, igangsættere af missionerende, kateketiske, profetiske, liturgiske og andre aktiviteter, hvorved de kristne i fælles ansvarlighed gav udtryk for deres tro i handling til menighedens opbyggelse. Lederens funktion blev oplevet som nødvendig for kirkens opbyggelse i den apostoliske linje og for bevarelsen af den apostoliske arv, nl. evangeliet. Menighederne valgte selv deres ledere af deres egen midte ud fra de lederegenskaber, de havde fremvist. Pave Leo den Store (440-461) konstaterede: 'Den, der skal lede alle, skal vælges af alle'. Disse menighedsledere blev i den unge kirke af menighederne indordnet i helheden af tjenester og aktiviteter, og som noget selvfølgeligt forestod menighedslederne eukaristifejringen.

Efter de første generationer af Jesus-efterfølgere blev betjeningen i de forskellige trosfællesskaber efterhånden mere ensartet reguleret. Ligeledes voksede behovet for at give større glans til ledere med en liturgisk tjeneste. Nabomenigheders ledere lod kirkefællesskabernes kollegialiteten komme kreativt til udtryk ved deres håndspålæggelse.

Cølibat

Hverken i de østerlandske eller i de vesterlandske kirker tænkte man i de første ti århundreder på at gøre cølibatet til en betingelse for at kunne få et embede. Både gifte og ugifte mænd var velkomne til at få et embede. I slutningen af 4. årh. blev der i tidens ånd optaget en liturgisk afholdenhedslov i den kirkelige lovgivning. Denne lov forbød seksuel omgang natten før man modtog kommunionen.

Det blev dengang allerede praktiseret. Eftersom man i den ve-

sterlandske kirke allerede fra slutningen af 4. årh. begyndte at fejre eukaristien hver dag, betød det for de gifte præsters vedkommende næsten permanent afholdenhed. Den vesterlandske kirke vedtog en afholdenhedslov, der blev pålagt alle gifte præster.

Efter at kristendommen var blevet statsreligion i 4. årh., fik kirkens gejstlige mere og mere status af embedsmænd. Det, der hidtil havde været tjenstgørende embede i menigheden, blev herefter udtrykt med magtbegreber: vielsesmagt, jurisdiktionsmagt. Embedsbetjeningen blev embedsmagt. Spørgsmålet: 'Hvordan kan han lede?' blev ændret til: 'Hvordan skal han lede?' Kirken blev klerikaliseret. De troende – nu lægfolk – blev fra at være personer, der var besjælet af Helligånden, til objekter for den præstelige sjælesorg. Præsteskabet blev indsnævret til ledere af eukaristifejringen, og trosfællesskabet blev indsnævret til at være et liturgifejrende fællesskab.

I 1139 ombyttede Det andet Laterankoncil den siden det 4. århundrede gældende afholdenhedslov for præster med en cølibatslov. Det var hensigten med denne lov, at den skulle være et drastisk middel til endelig at få en effektiv afholdenhedslov, hvor den gamle til trods for sanktioner og økonomiske straffe kun i ringe grad var blevet efterlevet. Herefter var præsteskabet en hindring for gyldigt at kunne gifte sig, og kun ugifte og viede cølibatære mænd kunne være ledere. I Codex iuris canonici nævnes præstevielsen som en hindring, der gør ægteskabet ugyldigt (canon 1087). Det fjerde Laterankoncil i 1215 fastslog eftertrykkeligt, at kun en gyldig viet præst kan gyldigt udtale forvandlingsordene.

Fra det 17. århundrede funderes Jesu præsteskab ikke mere på hans menneskelige eksistens, men på hans guddommelighed. Det har som konsekvens, at det kirkelige præsteskab også får del i den guddommelige magt. Præster bliver ikke længere af trosfællesskabet 'indordnet' for at videreføre beretningen om og efterfølgelsen af Jesus i fællesskabet, men bliver nu viet af biskoppen for at kunne

fejre eukaristien. Kirken bliver en hierarkisk kirke, en kirke ovenfra og nedefter, en pyramide med toppen i himlen, hvorfra hierarkiet lader Guds nåde strømme ned til basis. Det er nærmere belyst i ovenstående kapitel om kirken.

På Det andet Vatikankoncil (1962-1965) blev dette kirkebillede fundamentalt ændret. Efter en lang og indgående diskussion besluttede man, at der i dokumentet om Kirken skulle indskydes et kapitel om 'Guds folk' foran kapitlet om hierarkiet. Derved blev hierarkiet kvalificeret som tjenstgørende for Guds folk – altså den omvendte pyramide.

Ved ombrydning af det dominerende menneske- og verdensbillede, ved samfundsøkonomisk forskydning og en ny social-kulturel sensibilitet kan den historisk betingede kirkeordning netop modstå og forhindre det, som tidligere tider ville sikre: Opbygningen af et kristent fællesskab.

Spørgsmålet er, om og hvorvidt former og forskrifter, som dengang var forståelige og meningsfulde og derfor reelle, også i vor tid er har mening eller måske er nedbrydende. Her tænker vi især på den kirkelige lov, som kun tillader cølibatære mænd at være ledere og på den lov, der udelukker kvinder fra at være ledere. Historisk er disse love bygget på en forældet antropologi og en antik opfattelse af seksualitet. Det er kirkelige, altså menneskelige og ikke guddommelige love.

Pave Johannes XXIII plæderede i sit opråb til Det andet Vatikan-koncil for en kirke, der havde åbne vinduer ud mod verden af idag. En kirke, som skal følge med tiden og have mod til og tage sig den frihed at afskaffe de love, der mange steder forhindrer menighedens vitalitet og fejring af eukaristien. 'Illegal' praksis i basismenighederne har tidligere ofte overbevist de kirkelige myndigheder om det meningsfulde i at ændre bestående forskrifter. Nye eksperimenter kunne være værdifulde vejvisere til nutidige former for

kirke. Er ugifte i vore vesterlandske samfund bedre egnede som ledere af trosfællesskabet end gifte? Er mænd i vor vesterlandske kulturmønster bedre egnede ledere af kristne menigheder end kvinder? Vort svar og et stort antal troendes svar på begge spørgsmål er et fuldtonende 'nej'.

Vor tids mangel på præster er helt unødvendig og derfor irreel. I mange sogne er der mænd og kvinder, som arbejder med hjertevarme og inspiration som vor tids igangsættere og evangeliske identifikationsfigurer. Mange menighedsmedlemmer ville tillidsfuld acceptere dem som menighedsledere og ledere ved liturgiske fejring. Her tænker vi især på de officielt ansatte pastorale assistenter, men også på de mange frivillige. Disse kvinder og mænd står midt i fællesskaber, der er til at overskue. Det gælder for dem meget mere end for de viede præster, som er ansat til at forestå liturgiske fejring og især eukaristien – ofte i flere sogne. Uafvendelig bliver de til deres egen skuffelse og frustration stadig mere og mere 'fremmede' for kirkegængerne.

Kriterier for en menighedsleder

Hvilke kriterier må en menighedsleder opfylde?

- Ledere af lokale fejring må være inspirerende troende. Om der er tale om kvinde eller mand, homo eller hetero, gift eller ugift har intet med sagen at gøre. Hvad der er vigtigt, er en smittende troholdning. Ledere må være sagkyndige, d.v.s have know-how med hensyn til omgang med Skriften og med den kristne tradition, hvorved de bliver egnede til at kunne prædike.
- Ledere bør af det lokale fællesskab også bedømmes på deres liturgiske kreativitet.
- For ledere er det også vigtigt, at de besidder et smidigt organisatontalent, der er rettet ind på en mulig kontinuitet for fællesskabet.

Plaidoyer

Vi går helt og holdent ind for, at vore kirkelige menigheder – sognene - i den nuværende nødsituation med mangel på viede cølibatære præster kreativt tager sig – og får - den teologiske frihed til ud af deres egen midte at vælge ledere / lederteam. På grund af 'Guds folk's forrang over hierarkiet – som Det andet Vatikankoncil udtrykkeligt gjorde opmærksom på – må man af den stedlige biskop forvente, at vedkommende velovervejset godkender dette valg med sin håndspålæggelse.

Hvis biskoppen vægrer sig ved at godkende en sådan vielse med argumenter, der intet har at gøre med eukaristien, som f. eks. cølibatsforpligtelsen, må sognene have tillid til, at de fejrer eukaristi ægte og sandt, når de under bøn deler brød og vin med hinanden. Vi plæderer for, at sognene her vil handle med mere selvtillid og mod. I tilsvarende situationer kan sognene støtte hinandens holdninger og om nødvendigt korrigere dem. Man må håbe, at disse nye praktiske foranstaltninger kan medvirke til, at biskopperne i fremtiden vil tage deres tjenende funktion alvorligt og vil godkende de lokale ledere i deres embede.

Til sidst vil vi endnu engang henlede opmærksomheden på, at dette forsvar er baseret på Det andet Vatikankoncil og på teologisk og pastoralteologisk faglitteratur i bøger og tidsskrifter, der er udkommet efter Koncilet. Et udvalgt kan læserne finde nedenfor.

Den schweiziske pastor Kurt Marti, der er kendt for sine vægtige og meget direkte og sande udtalelser, har engang skrevet: Hvor ville vi ende, hvis alle ville sige 'Hvor ville vi ende', og ingen gik for at se, hvor man endte, når man gik.

Litteratur

Augustijns Centrum de Boskapel, Nijmegen. Resultaten t.b.v. Veldonderzoek Basisgemeenschappen/Organisaties. februari 2005.

Beraadsgroep 'Geloven en Kerkelijke Gemeenschap' van de Raad van Kerken in Nederland. Gespreksnotitie over het Ambt in de oecumenische discussie. Amersfoort, februari 2005.

Concilium 1969, nr. 3: 'Het ambt en het leven van de priester in de wereld van vandaag', met W.Kasper (pagina 22-45 en vooral pagina 25-28 over de ekklesiologische i.p.v. christologische motivering van het ambt).

Concilium 1972, nr. 10: 'De ambten in de kerk', vooral A.Lemaire, Van diensten naar ambten. De kerkelijke diensten in de eerste twee eeuwen (pagina 36-49), P.Kearny, Nieuw-testamentische motieven voor een andere kerkorde (vooral pagina 62-64 over toepassing op de huidige situatie) en P.Fransen, pagina 109, over 'verenging van het ambt in de cultische visie'.

Concilium 1980, nr. 3: 'Het recht van de gemeente op een priester'; daarin o.a. verslagen van ervaringen in meerdere landen en een slotartikel van Edw.Schillebeeckx o.p., 'Christelijke gemeenten en haar ambtsdragers', pagina 77-103.

FitzPatrick P.J., In *Breaking the Bread. The Eucharist and Ritual*. Cambridge 1993.

Kerk aan de stadsrand. Bundel bij het afscheid van Theo van Grunsvan in Dukenburg, Nijmegen. Damon, Budel, 2004.

Philips, Mgr.G., De dogmatische constitutie over de kerk. Antwerpen, 1967.

Pohl –Patalans, U., Von der Ortskirche zu kirchlichen Orten. Göttingen, 2004. Zie het Tijdschrift voor Theologie, 2005, nr. 3, pagina 327.

Priester für heute. Antworten auf das Schreiben Papst Johannes Pauls II an die Priester, Kösel-München, 1980, pagina 34-50: Peter Eicher, Priester und Laien – im Wesen verschieden? Zum lehramtlichen Ansatz der notwendigen Kirchen Reform.

Schillebeeckx o.p., Edward, Ambt in dienst van gemeenteviering. In: Basis en Ambt. Bloemendaal, 1979, pagina 43- 90 (vooral pagina 78-88).

Id., Kerkelijk Ambt. Voorgangers in de gemeente van Jezus Christus. Bloemendaal, 1980, vooral pagina 88-96.

Id., Pleidooi voor mensen in de kerk. Christelijke identiteit en ambten in de kerk. Baarn, 1985.

Id., Theologisch testament. Baarn, 1994, vooral pagina 115-117.

Schüssler Fiorenza, Elisabeth, Ter herinnering aan haar. Een feministisch-theologische reconstructie van de oorsprongen van het christendom. Hilversum 1987 (oorspr. 1983).

Tigcheler, J., Bouwen op het fundament van apostelen en profeten. In: Speling 57, 2005, nr. 4, pagina 15-24.

Willems o.p., Ad, Kerkelijke gemeenschap en kerkelijke leiding in de Concilieconstitutie over de kerk. In: Tijdschrift voor Theologie, 6 (1966), pagina 51-59.

Id., Moeten voorgangers 'priester'zijn? In: Kosmos en Oekumene, nr.4/5, 1977, pagina 103-108.

Id., Leiden tot leven. Sacramentaliteit van wijding en aanstelling. In: Kerugma, 38, 1995, nr.4, pagina 2-12